

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק תשיעי

ברכות הראיה

סוגיה טו: ברכות ההודאה (3):
ברכה על גשמים ועל בשורות טובות

נכתב בסייעתא דשמיא
על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ
ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה טו: ברכות ההודאה (3): ברכה על גשמים ועל בשורות טובות

* *

רקע

על גשמים תיקנו חכמים שתי ברכות: "הטוב והמטיב" ו"מודים אנחנו לך על כל טיפה וטיפה". הגמ' סוברת שאין מברכים את שתייהן ביחד, והיא דנה מתי מברכים כל אחת מהן. נחלקו הראשונים בהסבר הסוגיה ובמסקנה להלכה.

מקורות

1. ברכה על גשמים

- א. גמ' נט: "על הגשמים וכו'... דאיכא בני חבורה דשתו בהדיה"
- ב. רש"י ד"ה שלו ושל אחרים
- רי"ף מג: באלפס, "על הגשמים ועל בשורות טובות... ולבסוף שהחיינו"
- רמב"ם הל' ברכות פ"י הל' ג-ז
- ג. כלבו סי' פז ד"ה הרואה חברו, "יש אומרים שאין ברכת הגשם... נוהגת בינינו"
- ד. שו"ע סי' רכא, ומשנה ברורה

2. ברכה על בשורות טובות

- א. גמ' ס. "מברך על הרעה כו'... השתא מיהא טובה היא"
- ב. רמב"ם הל' ברכות פ"י הל' ג, ד, ז
- טור סי' רכב
- ג. שו"ע סי' רכב, ומשנה ברורה

כלבו סי' פז ד"ה הרואה חברו

יש אומרים שאין ברכת הגשם נוהג עתה בינינו לפי שאנו תדירין במטר ואין אנו מתאווים לו ושמחים כדרך ששמחים באותם הארצות שיש להם יובש גדול ועצירה רבה עד שצריכין רחמים על המטר, אבל אנו אין אנו צריכים לכך, ולפיכך ברכת המטר אינה נוהגת בינינו.

טור אורח חיים סימן רכב

על שמועות שהן טובות לו ולאחרים - מברך הטוב והמטיב, ועל שמועות רעות הוא אומר: בא"י אמ"ה דיין האמת. וחייב אדם לברך על הרעה בדעת שלימה ונפש חפצה כדרך שמברך בשמחה על הטובה, כי הרעה לעובדי השם הוא טובתם ושמחתם, כיון שמקבל מאהבה מה שגזר עליו השם נמצא שבקבלת רעה זו הוא עובד השם שהיא שמחה לו: מברך על הטובה הטוב והמטיב אף על פי שירא שמא יבא לו רעה ממנה, כגון שמצא מציאה אף על פי שירא שמא ישמע למלך ויקח כל אשר לו, ועל הרעה ברוך דיין האמת אף על פי שיבא לו טובה ממנה, כגון שבא שטף על שדהו אף על פי שכשיעבור השטף היא טובה לו שהשקה שדהו מכל מקום עתה רעה היא לו.

הסבר הסוגיה

על גשמים ועל בשורות טובות, אומר: ברוך הטוב והמטיב. [משנה נד.]
על הגשמים... מאי מברכין? אמר רב יהודה: מודים אנחנו לך על כל טפה וטפה.
[גמ' נט:]

הגמ' [נט:] מביאה סתירה בין משנתנו האומרת שמברכים על גשמים "הטוב והמטיב" לבין דברי רב יהודה שמברכים על גשמים "מודים אנחנו לך". מתרצת הגמ' שלושה תירוצים:
א. "הא דשמע משמע הא דחזא מחזי" - שומע מברך "הטוב והמטיב", רואה מברך "מודים" [רש"י ד"ה שמע משמע].

ב. "הא דאתא פורתא הא דאתא טובא" - על גשמים מועטים מברך "מודים", על גשמים מרובים מברך "הטוב והמטיב".¹

ג. "הא דאית ליה ארעא הא דלית ליה ארעא" - בעל קרקע, הנהנה אישית מהגשם, מברך "הטוב והמטיב", אדם חסר קרקע, שאינו נהנה אישית מהגשם, מברך "מודים".

הגמ' דוחה את התירוץ הראשון. התירוץ השני אינו נדחה, אבל את התירוץ השלישי הגמ' מביאה כ"איבעית אימא", מוכח שזה התירוץ שנפסק להלכה, שהרי כלל נקוט בידינו מהגאונים, שהלכה כ"איבעית אימא".²

הרי"ף [נג: באלפס] והרמב"ם [הל' ברכות פ"י הל' גז] הולכים בכיוון זה, שרק התירוץ השלישי נפסק להלכה. לדעתם בעל קרקע בשותפות מברך "הטוב והמטיב" בין כשרואה את הגשמים ובין כששומע על ירידתם, ובעל קרקע ללא שותפות מברך "שהחיינו". אדם שאין לו קרקע מברך "מודים" בין כשרואה את הגשמים ובין כששומע על ירידתם.

הריטב"א [ד"ה ה"ג הא דלית ליה שותפא] מעלה אפשרות לפרש את הסוגיה בדרך אחרת. לדעתו התירוץ הראשון נדחה רק מסיבה טכסטואלית³, אבל ניתן ללמוד ממנו שני דינים המתווספים לתירוץ השלישי שנפסק להלכה:

א. מברכים "מודים" בראיית הגשמים בלבד, ולא בשמיעה [שהרי הבנה זו, שמברכים "מודים" בראייה בלבד, לא נדחתה למסקנה, רק ההבנה שמברכים "הטוב והמטיב" בשמיעה בלבד נדחתה].

ב. החילוק שמחלקת הגמ' בתירוץ השלישי, בין יש לו קרקע שמברך "הטוב והמטיב", לבין אין לו קרקע שמברך "מודים", נאמר רק לגבי רואה גשמים אבל השומע על ירידת הגשמים, מברך "הטוב והמטיב", אף כשאין לו קרקע [הגמ' בהוה אמינא לא חילקה בין יש לו קרקע לבין אין לו קרקע, ובשניהם מברכים על השמיעה "הטוב והמטיב". אין הכרח לומר שהבנה זו נדחתה למסקנת הסוגיה].

¹ רש"י [ד"ה אתא פורתא, אתא טובא], ועיין ביאורו"ל סי' רכא ד"ה מברכין.

² עיין רמב"ן [ב"ב סב: ד"ה ומה שכתוב, מכות ג: ד"ה הא דאמרינן], רשב"א [עירובין צד: ד"ה ולענין פסק, ב"ב עח. ד"ה איבעית אימא], מאירי [ר"ה כז: ד"ה נקב וסתמו] ועוד.

³ המשנה אומרת: "על הגשמים ועל בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב", משמע שבנוסף לדין "בשורות טובות" יש דין שאינו נכלל בבשורות טובות, והוא דין ברכה על גשמים. מוכח, שמברכים "הטוב והמטיב" גם בראייה ולא רק בשמיעה.

לפי פירוש זה, השומע על ירידת גשמים מברך "הטוב והמטיב", בין כשיש לו קרקע ובין כשאין לו קרקע. הרואה ירידת גשמים, אם יש לו קרקע מברך "הטוב והמטיב". ואם אין לו קרקע מברך "מודים".

לרשב"א [ד"ה אלא] יש שיטת בניימ. לדעתו ההבנה של הגמ' בתירוץ הראשון, שמברכים "מודים" רק בראיית הגשמים נשארת למסקנה, וההבנה של הגמ' בתירוץ הראשון, ששומע מברך "הטוב והמטיב" אפילו כשאין לו קרקע, נדחתה למסקנת הגמ'.

לדעת הרשב"א, בעל קרקע מברך "הטוב והמטיב" בין כשרואה את הגשמים ובין כששומע עליהם. רואה גשמים ואין לו קרקע - מברך "מודים", שומע ואין לו קרקע - אינו מברך כלל⁴.

שיטת הרי"ף והרמב"ם ושיטת הרשב"א ברורות, אבל שיטת הריטב"א קשה להבנה. לדעת הרי"ף והרמב"ם ברכת "הטוב והמטיב" מעולה יותר מברכת "מודים". ברכת "הטוב והמטיב" היא הודאה אישית לקב"ה על הטובה שהטיב לו, ואילו ברכת "מודים" היא רק הודאה כללית על הטובה שהקב"ה מטיב לבריותיו. לכן כשיש לו קרקע בשותפות והוא מקבל תועלת אישית מהגשם, הוא מברך "הטוב והמטיב". כשאין לו קרקע ואין לו תועלת אישית מהגשם, הוא אינו יכול לברך "הטוב והמטיב", ולכן הוא מברך "מודים".

הרשב"א מסכים עם הרי"ף והרמב"ם בהבנת היחס שבין ברכת "הטוב והמטיב" לבין ברכת "מודים", והוא חולק רק בגדרי ברכת "מודים". לדעת הרשב"א ברכת "מודים" אינה ברכה על בשורת גשמים, אלא ברכה על ראיית גשמים בלבד. כשם שהמתבשר על ברכים ורעמים אינו מברך עליהם, כך השומע על ירידת גשמים אינו מברך עליה. לפיכך, השומע על ירידת גשמים, אם יש לו קרקע מברך על הבשורה הטובה "הטוב והמטיב", ואם אין לו קרקע אינו מברך כלל.

שיטת הריטב"א צריכה הסבר. הריטב"א סובר כשאר הראשונים, שאדם שיש לו קרקע מברך "הטוב והמטיב", מוכח שברכת "הטוב והמטיב" מעולה יותר מברכת "מודים". אם כך קשה, מדוע אדם שאין לו קרקע מברך "הטוב והמטיב" בשמיעה על ירידת גשמים, ובראייתם מברך "מודים"? לא תהא שמיעה גדולה מראייה!

נראה להסביר, שלדעת הריטב"א יש שני סוגים של ברכת "הטוב והמטיב", יש ברכה על בשורות טובות, ויש ברכה על הנאה ותועלת שהוא מקבל. על תועלת אישית עדיף לברך "הטוב והמטיב", ועל בשורות טובות עדיף לברך "מודים". לפיכך, אדם שיש לו קרקע מברך "הטוב והמטיב", וברכה זו דוחה את ברכת "מודים". אדם שאין לו קרקע, מברך "מודים", וברכה זו דוחה את ברכת "הטוב והמטיב" של בשורות טובות. אדם שאין לו קרקע ולא ראה את הגשמים, אינו יכול לברך "מודים", ולכן מברך "הטוב והמטיב" של בשורות טובות.

⁴ הרשב"א [ד"ה והא דאמרין] חולק על הרי"ף והרמב"ם בנקודה נוספת, ולדעתו השותפות בברכת "הטוב והמטיב" אינה שותפות בנכס אלא שותפות בטובה. כיוון שאנשים רבים נהנים מירידת גשמים הם מברכים "הטוב והמטיב" אף כשלכל אחד מהם יש בעלות בלעדית על קרקעו.

[משנה נד.]

על בשורות טובות אומר: ברוך הטוב והמטיב.

הטור [סי' רכב] פוסק: "על שמועות שהן טובות לו ולאחרים מברך הטוב והמטיב, ועל שמועות רעות הוא אומר: בא"י אמ"ה דיין האמת". הטור מיישם את כללי הברכה שמוכחים בגמ' לגבי ירידת גשמים על כל שמועות טובות, ומברך ברכה זו רק בשמועה הטובה לו ולאחרים. הטור אינו כותב מה הדין בשמועות שהן טובות לו בלבד. ניתן לומר שבמקרה זה מברך "שהחיינו", אך גם ניתן לומר שברכת "שהחיינו" היא ברכה על התחדשות בלבד, ולכן כשיש שמועה טובה לו בלבד, ואין בה התחדשות [כגון ילדה אשתו בן, ומתה], אין מברך כלל.

הרמב"ם [פ"י הל' ג, ד, ז] פוסק: "שמע שמועה טובה מברך: ברוך אתה יי' אלהינו מלך העולם הטוב והמטיב, שמע שמועה רעה מברך: ברוך דיין האמת... הגיעה אליו טובה או ששמע שמועה טובה אף על פי שהדברים מראין שטובה זו תגרום לו רעה מברך הטוב והמטיב... קצרו של דבר: כל דבר טובה שהיא לו ולאחרים מברך הטוב והמטיב, וטובה שהיא לו לבדו מברך שהחיינו".

מלשון הרמב"ם משמע שהוא חולק על הטור, ויש שני סוגים של ברכת "הטוב והמטיב":

- א. ברכה על שמועות טובות - ברכה זו מקבילה לברכה על שמועות רעות.
 - ב. ברכה על טובה שהגיעה אליו - ברכה זו היא בת זוגה של ברכת "שהחיינו".
- בברכה על הטובה אדם מודה לקב"ה על הטובה שגמלו, ובהודאה זו יש חילוק בין אם הקב"ה גמל טובה לו בלבד לבין אם הקב"ה גמל טובה לאנשים נוספים עמו. בברכה על שמועה טובה אדם מברך את הקב"ה על כך שהוא מנהיג את עולמו בחסד וברחמים, ובברכה זו אין חילוק בין שמועה על אדם פרטי לבין שמועה על ציבור, ובשני המקרים מברכים אותה.

סיכום

נחלקו הראשונים מתי מברכים על גשמים "הטוב והמטיב" ומתי מברכים "מודים":

א. רי"ף, רמב"ם:

אדם שיש לו קרקע בשותפות מברך "הטוב והמטיב".

אדם שיש לו קרקע ללא שותפים מברך "שהחיינו".

אדם שאין לו קרקע מברך "מודים".

ב. רש"י [ד"ה שלו ושל אחרים]:

אדם שיש לו קרקע, בין בשותפות ובין שלא בשותפות, מברך "הטוב והמטיב"⁵.

אדם שאין לו קרקע מברך "מודים".

⁵ המחלוקת בין רש"י לבין הרי"ף והרמב"ם היא בהבנת הגמ' שמברכים "הטוב והמטיב" רק כש"אית ליה שותפות". לדעת הרי"ף הרמב"ם צריך שותפות בקרקע, ולדעת רש"י מספיק שיש שותפות בהנאה מהגשם.

ג. רשב"א:

אדם שיש לו קרקע מברך "הטוב והמטיב".

אדם שאין לו קרקע וראה ירידת הגשמים מברך "מודים".

אדם שאין לו קרקע ושמע על ירידת גשמים אך לא ראה, אינו מברך כלל.

ד. אפשרות שמעלה הריטב"א:

אדם שיש לו קרקע מברך "הטוב והמטיב".

אדם שאין לו קרקע וראה ירידת הגשמים מברך "מודים".

אדם שאין לו קרקע ושמע על ירידת הגשמים מברך "הטוב והמטיב".

לדעת הרי"ף, הרמב"ם, רש"י והרשב"א ברכת "הטוב והמטיב" מעולה מברכת "מודים". לדעת הריטב"א ברכת "הטוב והמטיב" על תועלת אישית עדיפה על ברכת "מודים", וברכת "מודים" עדיפה על ברכת "הטוב והמטיב" על בשורות טובות.

הטור סובר שמברכים "הטוב והמטיב" רק על שמועות שהן טובות לו ולאחרים. הרמב"ם סובר שברכת "הטוב והמטיב" על שמועות טובות שונה מברכת "הטוב והמטיב" על "טובה שהגיעו", ומברכים אותה אף על שמועה על יחיד.

הלכה

מהשו"ע [סי' רכא] משמע כשיטת הרי"ף והרמב"ם, שמברכים "הטוב והמטיב" כשיש לו קרקע ויש לו שותף בשדה, בין בראיית הגשמים ובין בשמיעה על ירידתם. מברכים "שהחינו" כשיש לו קרקע ואין לו שותף בה, ומברכים "מודים" כשאין לו קרקע, בין בראיית הגשמים ובין בשמיעה על ירידתם.

הרמ"א חולק על השו"ע, ופוסק: "יש אומרים שהשומע שירדו גשמים מברך הטוב והמטיב". ניתן להבין את דברי הרמ"א באחת משתי דרכים: א. השומע ירידת גשמים אינו יכול לברך "מודים", ברכה התלויה בראייה בלבד, ולכן מברך "הטוב והמטיב", בין כשיש לו קרקע ובין כשאין לו קרקע [כשיטת הריטב"א]. ב. השומע ירידת גשמים אינו יכול לברך "מודים", ברכה התלויה בראייה בלבד, ולכן מברך "הטוב והמטיב", אך מובן שהברכה תלויה בגדרי ברכת "הטוב והמטיב", ומברך ברכה זו רק כשיש לו קרקע, כשאין לו קרקע אינו מברך כלל [כשיטת הרשב"א]. כך הבינו מגן אברהם סק"ב וחיי אדם. כך פוסק המשנה ברורה [סק"ז].

חשוב להוסיף נקודה נוספת למעשה. הכלבו [סי' פז] אומר: "אין ברכת הגשם נוהג עתה בינינו, לפי שאנו תדירין במטר ואין אנו מתאווים לו ושמחים כדרך ששמחים באותם הארצות שיש להם יובש גדול ועצירה רבה". על פי דבריו פוסק השו"ע [סע' א]: "אם היו בצער מחמת עצירת גשמים וירדו גשמים מברכים עליהם" - מברכים רק על גשמים שירדו לאחר עצירת גשמים, שרק במקרה זה מתאווים להם ושמחים בהם.

מדברי הכלבו משמע, שבארץ ישראל, ש"יש בה יובש גדול ועצירה רבה", מברכים על הגשמים היורדים בתחילת עונת הגשמים, אפילו כשלא נעצרו כלל. כיוון שיש שנים של יובש, האנשים שמחים מאוד בגשם שיורד, אפילו כשהשנים כתקונן, והגשם יורד בזמן. אולם מהשו"ע משמע, שאפילו בארץ ישראל מברכים רק לאחר עצירת גשמים. הפרי מגדים [משבצות זהב אות א] סובר שגם בארץ ישראל מברכים רק לאחר עצירת גשמים. המשנה ברורה [סק"א] מתלבט בכך, ופוסק [ביאור הלכה סע' א ד"ה אם] שיברך ללא שם ומלכות.

השו"ע [סי' רכב סע' א] פוסק כטור שמברכים "הטוב והמטיב" רק על שמועות שהן טובות לו ולאחרים. הוא מוסיף שעל שמועות שהן טובות לו לבדו מברך "שהחיינו".